

Nieuwe gegevens over tuinbeelden op buitenplaats De Tempel (Overschie), mogelijk gedeeltelijk afkomstig van buitenplaats Zijdebalen (Utrecht)

Carla Oldenburger-Ebbers

Nu de tentoonstelling *Nederlandse Tuinsculpturen* in het Jan Kopshuis is beëindigd en constaterend dat ik zo goed als geen commentaar heb gehoord van kunsthistorici over mijn analyse dat toch zeker enige tuinbeelden, aanwezig op de buitenplaats De Tempel te Overschie afkomstig moeten zijn van Zijdebalen, wil ik de gegevens die ik zelf intussen weer heb aangevuld, nog eens op een rijtje zetten. Bij deze vraag ik alle deskundige (dat ben ik zelf niet, ik constateer alleen maar) Cascade-leden hier op te reageren, liefst ook in het Cascade-bulletin. Allereerst in mijn *Tuinengids van Nederland* (Rotterdam, 1989) constateerde ik al dat beelden van De Tempel afkomstig zouden zijn van Zijdebalen (naar men beweerde in het Rotterdams Historisch Museum Het Schielandhuis). Zonder verder diepgaand onderzoek te doen en steunend op mijn herinnering aan het bezoek dat ik ooit bracht aan de Tempel voor de beschrijving van deze buitenplaats, heb ik de de gegevens van toen overgenomen in mijn artikel *Nederlandse Tuinsculpturen* (*Groen* 1994, 7/8, p 33-36), dat ik schreef in het kader van het beeldenjaar voor het "groene publiek". Ik ging de beelden dus niet apart bestuderen, maar poneerde enkele toeschrijvingsideeën om de nieuwsgierigheid bij kenners op te wekken. Dit heeft echter niet gewerkt en dus ben ik nu maar eens wel uitgebreid met mijn leke-ogen naar deze beelden gaan kijken en zet ik nu hier alle gegevens tot heden mij bekend op een rijtje. Ik kan nog steeds niets definitiefs zeggen, maar één ding weet ik nu wel na eigen deductie, en dat is dat de drie houten beelden die ooit langs de vijver voor het huis De Tempel lagen, absoluut niet van Zijdebalen afkomstig zijn. Zie voor mijn verdere eventuele conclusies de hierna volgende "beschrijvingen" van de beelden.

De Tempel (eerst boerderij, later buitenplaats) is gelegen aan de Schie en was sinds 1695 eigendom van Mr. Johan van der Hoeven, vanaf 1696 burgemeester van Rotterdam. Hij verfraaide de buitenplaats o.m. met waterwerken en het is dan ook wat mij betreft zeker dat de nog aanwezige dolfijn (zie verder) uit zijn tijd dateert. Enkele andere nog aanwezige tuinbeelden kunnen eveneens uit deze periode stammen, maar kunnen ook afkomstig zijn uit de bezittingen van de familie Criellaert, die de buitenplaats in 1783 aankocht en de baroktuin veranderde in een landschappelijke aanleg. Het is bekend dat één van de dames Criellaert in 1820 tuinbeelden kocht uit de failliete boedel van Zijdebalen.

Om welke beelden gaat het nu eigenlijk en welke beeldhouwers waren hier mogelijk bij betrokken?

Gegevens over beeldhouwers die bij Zijdebalen betrokken waren:
Jan Pieter van Bourscheit de Jonge (1699-1768), uit Antwerpen

Diana, tuinbeeld op buitenplaats De Tempel ca. 1730/1740
(foto 1994)

Jean Baptiste Xavery (1697-1742), uit Antwerpen; werkte op Zijdebalen 1736-1740
Jacob Cre(s)sant (fl.1714-voor 1766), uit Utrecht; werkte op Zijdebalen 1736-1740
Jan van der Mast (fl.1736), uit Utrecht; medewerker van Jacob Cresant

Beeldhouwers wiens initialen op de beelden gevonden zijn tot op heden:
Jan Pieter van Burscheit de Jonge (zie boven)
Joseph Gillis (1724-1773), uit Antwerpen

De verschillende beeldhouwwerken van De Tempel kunnen oorspronkelijk gemaakt zijn voor:

- 1) De Tempel, in de periode J.v.d.Hoeven (1695-1744)
- 2) Zijdebalen, in de periode Jan van Mollem (ca.1690-1699)
- 3) Zijdebalen, in de periode David van Mollem (1710-1740)
- 4) voor een andere buitenplaats en sinds 1820 (of eerder) gekocht voor De Tempel

In 1994 zijn op buitenplaats De Tempel de volgende beelden aanwezig:

Aan de voorkant tegen het huis:

Apollo en en zijn tweelingzuster Diana. Pendanten. Zandstenen beelden ten voete uit. Datering omstreeks 1730-1740, (afb. 1 en 2)

Op voetplaten.

De beelden vertonen stilistisch overeenkomsten.

Diana: met pijlenkoker en maantje op het hoofd; rechter hand ontbreekt; gesigneerd VPB J; de linker poot van de V (=Van) is tegelijkertijd de l van Jan; de rechter poot van de V is tegelijkertijd de staande streep van de B(Burscheit). Midden in de V is de P (= Pieter) genoteerd. De J achter VPB betekent junior, zodat we te maken hebben met de signatuur van de beeldhouwer J. P. van Burscheit de Jonge.

Apollo: met boog in rechterhand; linker arm ontbreekt. Zeer waarschijnlijk ook een werk van J. P. Burscheit de Jonge.

Het is bekend dat De Tempel ook met beelden van J.P. van Burscheit was gesierd.

Aan de achterzijde tegen het huis:

Diana en Hercules (?). Marmeren borstbeelden. Datering omstreeks 1730- 1740.

Sokkels niet bijpassend en mogelijk iets later.

Beide beelden vertonen stilistisch duidelijk overeenkomsten.

Diana: met band van de pijlenkoker om haar schouder.

Hercules: met baard, geen attriboot.

In de inventarissen van Zijdebalen is sprake van vele borstbeelden (o.m. van Xavery en andere beeldhouwers), o.m. op de vier hoeken van het speelhuis, in het laantje naar de schelpengrot en 12 borstbeelden op voetstukken tegen hagen, bij de waterkom achter het huis. Zijn Diana en Hercules hier personificaties van Vruchtbaarheid en Handel, naar ik aanneem geëerd door de zijdefabrikant Van Mollem?

Achter het huis in bossage:

Diana en Flora. Zandstenen beelden ten voeten uit. Datering omstreeks 1730-1750. Louis XVI sokkels (of ca. 1910?), gedecoreerd met lilies. Geen signatures gevonden.

Stilistische overeenkomsten.

Flora: met bloemen, uitgevoerd in rijke stoffage.

Diana: met pijlenkoker.

Achterin het park:

Flora (of Diana?) en Hercules. Zandstenen beelden ten voeten uit. Datering omstreeks 1740-1750.

Op bijpassende sokkels.

Stilistische overeenkomsten.

Hercules: met knots en leeuwehuid. Gesigneerd J. (ozeph) Gillis.

Flora (of Diana?): met tak. Geen signatuur. Zeer waarschijnlijk van de hand van dezelfde beeldhouwer J. Gillis.

Verder in het park verspreid nog aanwezig:

- 2 Bollen met bladmotief, bij bruggetje in park.
- Zandstenen tuinvaas met deksel, eenvoudig geornamenteerd met cannelures aan de wand en knorren aan de voet. Datering eerste kwart 18de eeuw. Op moderne betonnen voet.
- Dolfijn, oorspronkelijk behorend tot waterwerk van De Tempel, samen met vier groene draken en een hydra (beschreven door J. van der Hoeven, 1733). Zandsteen. Aan de vijver vóór het huis.

Opgeslagen in Rotterdams Historisch Museum (depôt):

3 Grenenhouten liggende beelden. Datering eind 17de eeuw (?). Beeldhouwer onbekend.

Het betreft hier twee vrouwefiguren, een Diana met een kroon in de vorm van torens (een soort burcht) op het hoofd en waarschijnlijk voorheen een fakkel in de hand en een Ceres met waarschijnlijk een kroon van korenschoven. Diana steunt op rechter

elleboog, terwijl Ceres op haar linker elleboog ligt. Behalve deze Diana en Ceres behoort er ook nog een liggende mannelijke rivier- of stroomgod (met lisdodden in het haar) tot deze groep, steunend op de rechter elleboog. Deze beelden zijn sinds lang op De Tempel en volgens Verheul gekocht van Zijdebalen; de vraag is of ze werkelijk van Zijdebalen afkomstig zijn. In ieder geval zijn ze op de tekeningen van Jan de Beijer niet te zien en worden ze door Hoogvliet niet genoemd. De stroomgoden van Zijdebalen zijn vervaardigd tussen 1695 en 1699 door de beeldhouwer J. van der Mast, in opdracht van Jacob van Mollem, maar dit waren een mannelijke (De Lek) en een vrouwelijke (De Vecht).

Deze drie liggende beelden horen heel duidelijk bij elkaar; ze hebben dezelfde houding, ongeveer dezelfde afmetingen en komen stilistisch duidelijk overeen. De vraag is zelfs of er niet een vierde beeld bij heeft behoord. Mijn voorlopige conclusie is dat er slechts sprake is van één stroomgod en dat deze niet afkomstig is van Zijdebalen. We zien hier drie goden, die (eventueel aangevuld met een vierde) samen iets uitbeelden: Ceres, een niet verder te preciseren stroomgod (die mogelijk de personificatie zou kunnen zijn van de rivier waarlangs de buitenplaats waarvan deze beelden afkomstig zijn lag gesitueerd) en Diana. Zij zijn volgens mij de personificaties van aarde, water en vruchtbaarheid. Een andere mogelijkheid is natuurlijk ook nog dat het helemaal geen tuinbeelden zijn.

De beelden verhuisden in 1983 om redenen van conservering naar het Rotterdams Historisch Museum.

Aan het einde van de plaats, met uitzicht op de weilanden:

Tuinhuise met geschilderde chinoiseriën. Datering 19de-eeuws.

Het moge duidelijk zijn dat dit artikel niet gaat over de geschiedenis van architectuur of tuinarchitectuur van buitenplaats De Tempel. Ik raad de docenten onder u aan hiervan een studenten-scriptie te laten maken. Mijn enige doel is deze onbekende tuinbeelden onder ieders aandacht te brengen, en zo de geschiedenis van het Nederlandse tuinbeeld een stapje verder te brengen.

Literatuur:

A. Hoogvliet: *Zijdebaalen* (hofdicht), Delft, 1740.

Mr. S. Muller: *Zijdebaleen*. *Bouwkunst* Jg. 4 (1912), afl. 1/2.

J. Verheul: Het landgoed De Tempel. *Rotf. Nieuwsblad*, 3 febr. 1948.

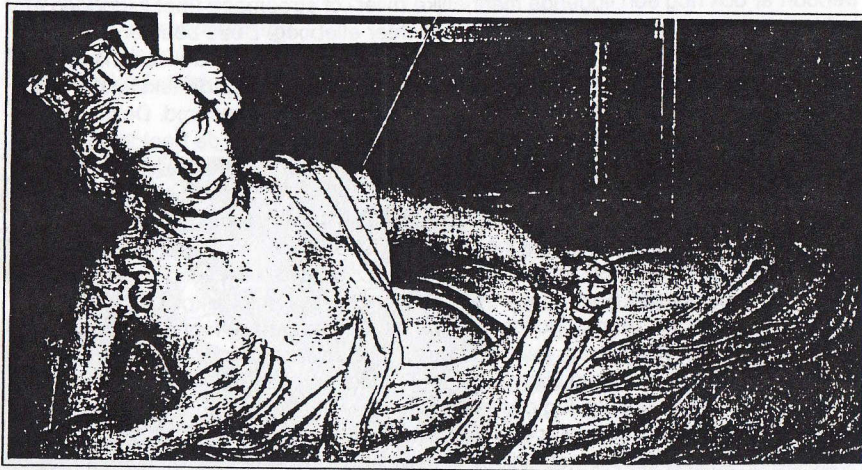
Zijdebaleen - Lusthof aan de Vecht, Utrecht 1981.

Eric de Jong: *Natuur en kunst*, Amsterdam 1993, 156-187.

Archief van De Tempel in Berkel in R.A.'s-Gravenhage. Inv. nr. 3.19.53.

Hierin o.a. berichten van de eigenaar J. v. d. Hoeven uit 1733, over de waterwerken op De Tempel (o.m. de dolfin).

De tekeningen van Jan de Beijer uit 1745 / '46 bevinden zich in het Centraal Museum Utrecht en zijn gereproduceerd in boven aangehaald artikel van S. Muller.

Grenehouten liggende figuren, Diana (boven) en een stroomgod (onder), worden sinds 1983 bewaard in het Rotterdams Historisch Museum.

